

Fig. 1. Nødebo. Ydre, set fra sydost.

L.L. 1958

NØDEBO KIRKE

HOLBO HERRED

Sognet, der 1567 talte 13 tiendeydere¹, fandtes 1585 »fast ringe«, så det ikke kunne underholde en præst. Da sognepæsten netop var død, skulle præsten i »Assindrup« (d.e. Esbønderup) gøre tjeneste, og da lensmand, provst og kirkeværger skulle udvise Nødebos beboere stolestader i Esbønderup kirke, har det antagelig været påtænkt at nedbryde Nødebo kirke². Herefter var kirken anneks til Esbønderup, indtil den 6. april 1907 fik egen præst. Kirken, der bl.a. 1653³ omtales som tilhørende kongen, afhændedes 1873⁴ til private og overgik 1. oktober 1919 til selveje. — 1. april 1907 indviedes en fdialkirke i Gadevang (p. 1095).

En *helligkilde* i kirkegårdens østre ringmur rinder stadig (jfr. p. 1064).

Sagn. Et lam med brækket ben skal have udpeget stedet, hvor kirken kom til at ligge; lammet blev muret inde i koret og har siden været kirkens kirkehel (dvs. liglam)⁵.

Tidligere kunne man på glasmalerierne i koret (p. 1069) kun læse årstallets første ciffer; heraf opstod den overtro hos bønderne, at kirken skulle være opført før syndfloden⁶.

En *sten* med mærker af Fandens tænder og arme ligger ved Nødebo hegn; Fanden havde hentet den fra Sverige for at knuse Nødebo kirke⁷.

Kirken ligger på een af den kuperede egns talrige småbakker, lidt isoleret i bebyggelsens vestre kant og noget hævet over denne. Kirkebakkens fod er kampestensklædt mod de omgivende veje i syd og øst, og til de andre sider hegnes kirkegården, som senest er udvidet mod vest, af kampestensdiger ligesom i begyndelsen af 1600'rne⁸. En planering gennemførtes 1843⁹, og to år senere blev der lagt stenbro om kirken¹⁰.

Der er køreporte i nord og syd, den første med een fodgængerlåde, der som de øvrige gennemgange har fløje af trætrømmer eller afbarkede grene; de hvidtede og teglhængte piller er i deres nuværende form fra 1800'rne, men store mursten nederst i murværket tyder på, at de indeholder ældre dele. 1692¹¹ fornyede en murmester kirkeporten og hvælvingen over en låge. Fodgængeråbninger findes tillige i øst og vest; lidt syd for den østre, omtrent ud for kirkens østende, er digets yderside udformet som en *grotte* af kløvede sten omkring den p. 1063 nævnte helligkilde¹², der tidligst er omtalt 1696, da snedkeren »forfærdigede kilden«, og maleren anstrøg den med gul oliefarve og kongens navn; 1710 omtales en reparation på kildens tag og gavle¹¹, og 1739 omtales kildeskuret¹³. 1717¹⁴ udførtes en ny *blok* ved kilden, hvori samledes bidrag fra »medlidende Guds børn, som søger kilden ved S. Hans dags tider«. 1731 måtte blokken repareres, så at ingen »med pinde og beg skal kunne komme derned, som forhen er sket, at trække penge op«¹³. Endnu 1930 omtaltes en jernbunden blok syd for kilden; denne blok er siden borttaget¹⁵.

†*Kirkelade*, nævnt 1604, var nedrevet før 1645¹¹, da hullet i kirkegårdsmuren blev lukket.

†*Klokkehus*. 1730 omtales, at et »trætårn, som står fra kirken, ude på kirkegården«, er begyndt at hælde på grund af den idelige ringen for salig kongen¹³. Dette klokkehus er nævnt 1621 og 1639, da tag og loft fornyedes¹¹. 1667¹⁶ og senere omtales den ydre beklædning af fyrrebrædder. 1739¹³ blev det nedrevet og erstattet af en tagrytter (p. 1067); en del af materialerne solgtes til Søborg kirke, hvor de anvendtes til reparation af klokkestolen og en trappe til samme.

Et †*halsjern* uden hængelås nævnes i et inventarium fra 1764¹⁷.

Kirken består af apsis (fornyset 1840), kor og skib fra romansk tid, vestfor-

E.M. 1963

Fig. 2. Nødebo. Indre, set mod vest.

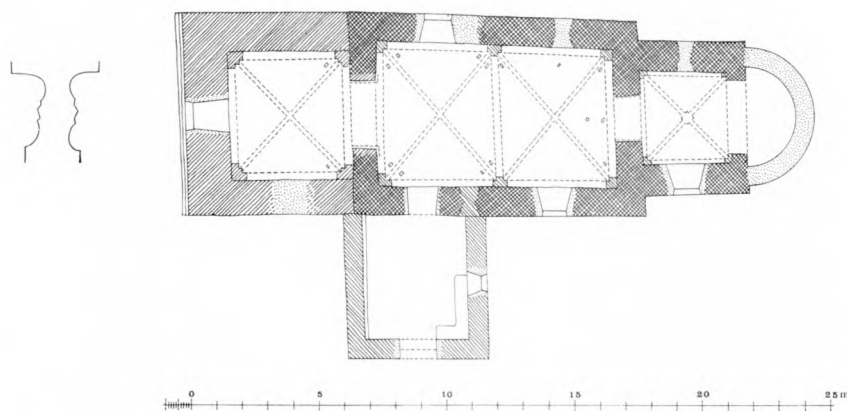

Fig. 3. Nødebo. Plan. 1:300. Målt af C. G. Schultz 1930, suppleret og tegnet af E.I.M. 1968. Øverst til venstre profiler af korbuens kragbånd. 1:10. E.I.M. 1968 (p. 1065).

længelse og våbenhus fra senmiddelalderen samt en tagrytter fra 1739 over forlængelsen. Forsvunden er et nordre våbenhus, et fritstående klokkehus og muligvis en tagrytter over skibets østtag. Orienteringen har lille afvigelse til syd.

Den høje, slanke bygning er opført af *rå kamp*, men vinduer, døre og enkelte hjørnekvadere er af *kridtsten*. Kampestensmaterialet er meget udsøgt, næsten altid *kløvet* og undertiden *firhugget*, således at visse partier næsten fremtræder som kvadersat; også de til hjørnerne benyttede granitkvadre er meget veltilfannede. Både inde og ude er der spor af *kvaderfugning*; indvendig ses tillige rester af et cirka halv centimeter tykt gulligt, grynet pudslag, der undtagen på triumfmurens vestside bærer flere lag hvidtekalk. Også udvendig har kirken været pudset, for den blev forlænget; det spores på resterne af vestgavlen. Den romanske murhøjde over terræn, målt ved de to afsnits sydøsthjørner, er 485 og 575 cm. Tre *vinduer* med stik af krumhugne kilesten er bevaret i tilmuret stand. Korets 145 cm høje nordvindue sidder 75 cm under murkronen, mens skibets to, det østre i nord og det vestre i syd, kun har en ydre højde på 125 cm; afstanden til murkronen er her 135 cm. Syddøren er udvidet, og af den tilmurede nordre ses kun nedre del af yderkarmene (90 cm bred). Den slanke triumfbue har overgribende stik og profilerede kridtstenskragbånd (sml. fig. 3), der er ført om på murens vestside, og det rundbuede stik er svagt overgribende.

Begge sider af triumfmuren viser aftryk af en loftsbjælke, der har hvilet på murkronen af henholdsvis kor og skib; højdeforskellen mellem de to lofter har været 90 cm, svarende til forskellen i murhøjder. Kun een taggavl, over triumfmuren, er bevaret; den er af kampesten og kvaderfugtet på begge sider; en senere brudt åbning formidler adgangen mellem de to tagrum.

Den oprindelige *†apsis*, der må formodes at have været i samme teknik som kor og skib, blev 1650¹¹ nytækket med tjærede egespån, som 1783 blev malet

L. L. 1958

Fig. 4. Nødebo. Gjordbuekonsol i skibet (p. 1066).

med blykulør¹⁸. 1747 benyttedes »runddelen« antagelig som *sakristi*¹³. 1840 blev den helt ombygget (p. 1068).

Hvælv i kor og skib. De tre hvælvfag er antagelig fra o. 1400; de har falsede vægpiller og retkantede halvstens ribber. Skibets gjordbue og korets ribber udgår fra en konsol, der formentlig skal efterligne en dværgsøjle (fig. 4). Ingen overribber.

Vestforlængelsen, der muligvis er fra o. 1400—50, er opført af samme materiale som kor og skib, og det er tydeligt, at mureren har bestræbt sig for at gennemføre skibets kampestensskifter frem til de udflyttede hjørnekvadre. Under den meget svære vestmur er der to retkantede sokkelskifter. Der ses intet spor af kvaderfugning indvendig i den bredt udstrøgne mørtel; i overvæggene, der aldrig synes at have været pudset eller hvidtet, ses flere, ret store, åbne bomhuller og en

del teglflækker, som formentlig er oprindelige i murværket. Taggavlen er også af kampesten, men senere (p. 1068) skalmuret udvendig i forbindelse med opførelse af kamtakker. Det indre er sat i forbindelse med skibet ved en lav, rundbuet arkade, der er brudt gennem den romanske gavl.

Forlængelsen er på grund af de svære mure og arkaden til skibet opfattet som en senromansk tårnunderdel. Er denne antagelse rigtig, må bygningsafsnittet formodes at have stået ubenyttet i et par århundreder, indtil hvælvingen indbyggedes; herpå tyder i hvert fald de ubehandlede overvægge. På det forhåndenværende grundlag vil en datering af både mure og hvælv til o. 1400—50 være berettiget. Hvælvingen, som hviler på falsede hjørnepiller med tre skifter høje kragbånd (glat skifte mellem øvre hulkel og nedre kvartrundt led), har retkantede halvstens ribber. Et rundbuet sydvindue er formentlig indhugget i renæssancetiden.

Våbenhuset foran syddøren er formentlig fra 1500'ernes første halvdel. Det er af kamp og kridt som resten af kirken, men knap så regelmæssigt i murværket. Falsgesimsen og selve taggavlen er af munkesten, med fem kamtakker med munketegl og et tilsvarende antal tvedelte blændinger med fladbuet afslutning.

Fig. 5. Nødebo. Våbenhusets indre, set mod syd (p. 1067).

E. M. 1963

En nyere, fladrundbuet dør, antagelig fra 1724 (sml. dørføj p. 1089), bryder op i de midterste blændinger. I en af sydøsthjørnets kridtkvadere er årstallet 1646 indridset. Det indre, som fik nyt loft af Frandtz snedker i Hillerød 1692¹¹, har nu gråmalet bjælkeloft og i sydøsthjørnet et stykke *muret bænk*, der 1821¹⁹ forsynedes med en brædebeklædning (fig. 5).

En *tagrytter* over vestforlængelsen afløste 1739 det fritstående klokkehus. Det »lidet klokkespir« blev om vinteren hugget og afbundet af tømrermester Anders Hoff på hans plads i København og om foråret opsat på kirken. Den lodrette beklædning, een på to, er af fyr, det ottekantede spir af eg. De fire rundbuede glanhuller har pilastre og lemme, hvoraf de søndre har bevaret det gamle beslag. Ved opførelsen blev spiret, som kronet af en samtidig vindfløj (p. 1068) tækket med kogte egespån, der indtil 1783 var tjærede. Dette år, da tårnet fik en stor istandsættelse, fik spåntaget »bly-kulør«¹⁸, og 1827 er det erstattet med bly; på østsiden ses årstallet og monogram for Frederik VI.

Fig. 6. Nødebo. Indre, set mod øst.

L.L.1958

Apsiden, som 1840²⁰ afløste den oprindelige (p. 1066), er af gule sten og forsynet med blytækket halvkuppeltag

Et nordre *†våbenhus* af mursten blev nedbrudt 1652¹¹.

†Tagrytter. Flere klokkerebshuller østligt i det romanske skibs østhvælv taler for, at der på taget herover kan have stået en lille tagrytter.

Kirken står i blank mur, med rundbuede, gotiserende støbejernsrammer i de mod kirkerummet spidsbuede vinduer og røde tegltage; dette udseende fik bygningen ved istandsættelsesarbejder 1868—69²¹, og det er muligvis også fra den tid tagværkerne, taggavlens teglskalmuring og kamtakker stammer; 1680 fornyedes en del vindskeder. Kirkens tegltag er omtalt 1628, og en del bly, der blev aftaget 1650, stammede nok fra apsis, som dette år »igen blev tagt« med egespån og deller¹¹. De nuværende gulve af lerfliser stammer fra o. 1877²¹, men allerede 1628¹¹ omtales lægning af fliser i kalk og ler, og 1668, da kirken åbenbart fik en større istandsættelse, lagde Thomas murmester glaserede astrag på gulvet, »hvortil Baldtzer Potmager 600 astrag så gode som ni daler af egen gode vilje dertil foræret«; de kørtes til kirken fra Frederiksborg¹⁶.

Vindfløj 1739 på tagrytteren (p. 1067), med udstanset kobberfane, hvori

E.M. 1963

Fig. 7. Nødebo. To figurer ved et træ. På triumfvæggens nordre del, over hvælv (p. 1070).

C. VI.s spejlmonogram og årstallet. Udført af kobbersmed Hans Windeman; Antoni Muhle forgyldte fanen med »dobbelt slagen, ægte guld«, malede stangen sort og »løbværket« med guld og cinnober¹³.

Glasmalerier 1668. I korets sydvindue er der indsat en ældre rude, samlet af to rektangulære glasstykker på 20 x 11,5 cm med dekoration af småengle holdt i røde, blå, gule og brune farver samt sorte versalindskrifter: »Gud til ære og andre til et godt eksempel 1668«. I to ovaler derunder står: »Iohan Schultz I[hro] K[önigl.] M[aj.] glaser (glarmester) anno 1668 / Anna Iohan Schultin anno 1668«²².

KALKMALERIER

I 1884 fandt man de første kalkmalerier i Nødebo kirke, dels romanske over hvælvene på triumfvæggen, dels gotiske på korets nordvæg. 1893 afdækkede J. Kornerup i vestforlængelsen de endnu bevarede malerier, der må tilskrives

Fig. 8. Nødebo. Kristi bespottelse; skibets vestre hvælv, nordkappen (p. 1072),

E. Lind 1950

Undløsemesteren, såkaldet efter kalkmalerierne i Undløse (Merløse hrd., Holbæk amt). Disse malerier er fra midten af 1400-tallet, mens de hvælvudsmykninger, som Kornerup fandt på det romanske skibs to østfag formentlig er fra 1400-tallets 1. fjerdedel; de blev atter overhvidtet i 1903. 1942 genfremdroges dele af dem af Poul Nørlund, og i 1950 blev de fuldstændig afdækket og restaureret under E. Linds ledelse. I mellemtiden var det vestligste fags udmaling stærkt tilrøget og medtaget, og en genrestaurering skete 1958 ved O. Hellvik.

1) *Senromanske* (fig. 7). På triumfvæggens nord- og sydside findes over hvælvene rester af figurmalerier. På nordsiden ses to figurer på hver side af et træ. Begge har glorier og bærer over dragten en kappe. Den højre rækker en velsignende hånd frem (ses svagt mod træets krone), den venstre stikker sin hånd, der har parallelle fingre, frem mod den anden figur. Den venstre skikkelses ansigtstræk er endnu synlige, bag figuren ses en mur. På sydsiden er svage spor af en siddende eller liggende skikkelse med plastisk udformet glorie. Ingen af scenerne kan identificeres.

2) *O. 1400—25* (fig. 8—10). *Skibets østre hvælv, østkappen*: Kristus på korset. Kristus er naglet til et kors med V-formede korsarme. Han bærer stort lænde-

E. M. 1963

Fig. 9—10. Nødebo. Skibets vestre hvælv: 9. Gudfader (med korsglorie), detalje af Syndefaldet; østkappen. 10. Eva, detalje af Adam og Eva ved arbejdet; vestkappen (p. 1072).

klæde med nedhængende snipper på begge hofter. En skægløs mand i knælang kofte og med fjerprydet baret stikker ham i siden med sin lanse. På Kristi anden side står en rustningsklædt, barhovedet soldat på en stige. Med en hammer slår han naglen ind i Kristi venstre hånd. Over korset står med store minuskler »i: n: r: i«.

Nordkappen: Hudstrygningen. Kristus står bundet bag en pæl, mens to bødler pisker ham med store ris. Begge har korte kofte og lange strømper med snabelsko, den enes strømper er henholdsvis rødbrun og mosgrøn. Bødlerne står på mærkeligt »tegnede« buer.

Vestkappen: Kristus for Pilatus. På en ubehjælpsomt tegnet trone sidder en ung, kronet Pilatus. Han er iført kort kofte med tunget kant og bredt lavtsiddende bælte. Foran ham står Kristus holdt af to kortkoftede bødler. I den sydlige svikkel står apostlen Peter (med nøgle, men uden glorie).

Sydkappen: Gravlæggelsen. I en sarkofag ligger Kristus med krydsede hænder, flankeret af to glorieede, skæggede mænd. Han ved fodenden har et sværd ved højre side, i den venstre hånd holder han en stor kalk. Ved hovedenden

E. Rothe 1902

Fig. 11. Nødebo. Barbara og Katharina; vestforlængelsens hvælv, sydkappen (p. 1074).

står en mand med skaldepande; i højre hånd holder han en gren i en vase eller et ris, i venstre en bog. Også han har glorie. Over sarkofagen ses sol og måne.

Skibets vestre hvælv, østkappen: Syndefaldet. Gudfader står i nord med korsglorie om det skæggede hoved (fig. 9). Med talende højre hånd henvender han sig til den nøgne Adam, som med et æble i venstre hånd, drejer sig væk fra træet. Dette er tykstammet med en kraftig sidegren og mange frugter i den lille krone. En stor slange har snoet sig om stammen, den har overkrop, som en kronet kvinde med et æble i hver hånd. Eva står nøgen med et æble i hånden på den anden side af træet.

Nordkappen: Bespottelsen (fig. 8). Kristus sidder i lang kjortel på en lille høj med hænderne i skødet. To bødler på hver side af ham er i færd med at binde et klæde for hans øjne. Hele maleriet synes temmelig nedslidt, således at undertegningens konturlinier i f. eks. Kristi arme er blevet synlige.

Vestkappen: Adam og Eva arbejder. Iført et dyreskind bearbejder Adam jorden med en stor hakke, mens Eva med koneklæde sidder med en kæmpeten omgivet af et børnemylde (fig. 10), i alt fjorten.

Sydkappen: Uddrivelsen af Paradiset. Haven er til venstre begrænset af en mur med vagttårn, i hvis port en stor skare mennesker kigger frem (tydeligt

E.M. 1963

Fig. 12. Nødebo. Maria med barnet, detalje af Kongernes tilbedelse, vestforlængelsens østvæg, over arkaden til skibet (p. 1074).

overtaget fra en dommedagsfremstilling med de frelstes paradis). Ved siden af porten står en drabelig engel med hævet sværd og truer ad Adam og Eva. Begge dækker sig med bladduske og løfter afværgende højre hånd. Adam har glorie om sit skæggede hoved.

I alle kapper er store, groft malede stjerner strøet rundt, ribbernes skråstribe dekoration er suppleret med vældige krabber og fembladede blomster på lange stilke. Flere steder i kapperne er der malet store træer med paddehatagtige kroner. Farverne er lys og mørk dodenkop, gråt samt grønt; alt er malet på den hvide kalk.

Kalkmalerierne er meget primitive og dermed vanskelige at datere og sammenligne med andre. Nogle steder synes der at være to malelag, et første med tynde penselstrøg og et senere med tykke grove konturlinier. F. eks. i piskningen ses disse tynde streger i de to buer, som bødlerne står på og i nogle af

strøjtjerne. Ansigterne er oftest malet i en meget karakteristisk trekvart-profil med store øjne, svungne øjenbryn og en vældig næse med en nærmest opslidset næsefløj. Munden er en lige streg.

Flere af scenerne viser en utraditionel ikonografisk udformning, der skyldes sammenblanding af forskellige forlæg (Kristus på korset, gravlæggelsen, Kristus for Pilatus og uddrivelsen).

3) O. 1450 (fig. 11—13), i *skibets vestforlængelse*. Kalkmalerierne, som nu står stærkt restaureret, må som nævnt henføres til *Undløsemaleren*²³.

Østkappen: Marias himmelkroning (fig. 13). På tronbænken sidder Maria og Kristus, som velsigner hende, mens han holder verdenskuglen på knæet. Maria er kronet og holder de sammenlagte hænder foran brystet. På hver side af tronen svæver to store engle med en violin og en luth.

Nordkappen: To stående jomfruhelgener. Den østligste holder i den tildækkede venstre hånd en stor bog, i den højre en palmegren. Den anden er S. Gertrud, der i hånden holder et »Gertrudshus«, en saddeltagsdækket bygning med stor portal i gavlen og ved den ene langside en lav tilbygning, ligeledes med saddeltag.

Vestkappen: Tre stående apostle. Johannes, ung og skægløs, velsigner en kalk med lille giftslange. Peter skaldet med krøllet tindingehår og hageskæg (nøgle og bog); Paulus skaldet med halvlangt nakkehår og fuldskæg (sværd og bog).

Sydkappen: Barbara og Catharina (fig. 11). Begge har krone og langt udslået jomfruhår. Barbara holder et tårn og Catharina sværd og hjul.

Vægstykket under østkappen: Kongernes tilbedelse. Begge de bageste kongers underkroppe og en del af den forrestes ben er nymalede af Kornerup. Maria sidder på en tronagtig stol, og bag et risflettet hegn er en krybbe med okse og æsel; foran sidder den skæggede, gamle Josef med stok i hånden. Maria bærer koneklæde (fig. 12), hvilket er usædvanligt, da hun i denne fremstilling normalt er afbildet som jomfru. Scenen må ses i sammenhæng med den ovenover anbragte Marias himmelkroning.

Nordvæggen: En helgenindes martyrium. I vest ses hovedet af en helgeninde, en murreparation har ødelagt hendes krop²⁴. Midt i billedfeltet står en skægget mand og en glorieret ung kvinde foran en søjle, hvoraf en djævel falder. Østligst på væggen ses en halshugningsscene. En bøddel svinger et sværd over helgenindens hoved.

Ornamentikken er den for Undløsemaleren karakteristiske: store rankeslyng i rødviolette penselstrøg med flere tangagtige udløbere — ofte parallelle med slyngtråde i spidserne. Nogle toppe ender i fjeragtige »treblade«. Ribberne er udmalede med bølgede og tonede dekorationer i rødt, sort og gult; ribbekrydset har rhombemønster. Langs ribberne findes store røde, svungne blade med tunger

E. Rothe 1902

Fig. 13. Nødebo. Marias himmelkroning; vestforlængelsens hvælv, østkappen (p. 1074),

på den ene side af stilken. De skærer ofte igennem de fint malede ranker og figurer og kunne muligvis høre sammen med en ældre udmaling. En sådan konstateredes ved restaureringen 1958: en vandret bort på pillerne (bevaret på den østlige pille i nordsiden) vekslende i rødt, sort, rødt. Måske kan denne ældre udsmykning hænge sammen med de bevarede hvælvdekorationer i det romanske skibs hvælv, se p. 1070. Vestforlængelsens karakteristiske rankeslyng findes også sporadisk i andet hvælv på skjoldbuernes underflade, samt i sviklerne i nordøst og nordvest omkring ventilhullerne. Ingen restaureringsberetninger omtaler fund af figurmalerier af Undløsemaleren i andet hvælv.

Vestforlængelsens kalkmalerier hænger både i malemåde, figurstil og ornamentik sammen med de fornemme Undløsemalerier, men bevaringstilstanden er (på grund af ældre restaureringer) langt fra god.

†*Kalkmalerier.* 1) 1400'rne. Ifølge Magnus-Petersen²⁵ fandtes på korets nordre væg omkring et vindue svage rester af en bebudelse. »Maria staar med Krone paa Hovedet omsluttet af en Kappe, som hun sammenholder foran sig med venstre Haand og udstrækker den højre; ved hendes Side staar en stiliseret

Lilie i en Vase; tilvenstre for hende har vistnok staaet en Engel, som nu er udslettet.« Om denne bebudelsesscene, som hverken er aftegnet eller fotograferet, har hørt til de primitive hvælvdekorationer eller til Undløsemalerens arbejder vides ikke.

2) 1739 omtales, at graterne (ribberne) indvendig i kirken er anstrøget med brunrødt¹³.

INVENTAR

Kirkens ældste, bevarede inventarstykke er den kapitælformede, romanske granitfont, mens det fornemste stykke uden tvivl er den nederlandske malede fløj altertavle fra o. 1500—20, som 1746 skænkedes til kirken af en borgerkone fra Helsingør. Samtidig hermed, men ændret i empiretiden, er et skab med sengotiske beslag, som nu står bag altertavlen fra 1839 af Jørgen Roed. Prædikestolen fra 1668 er skænket af borgmester i Slangerup Poul Steinbech; den er et arbejde af Esben Børresen fra samme by. 1739 leverede snedker Jens Christensen, Farum, det endnu bevarede pulpitur i skibets vestende. Den oprindelige staffing af den i amtet meget virksomme maler, Hans Nielsen, Ganløse, er for få år siden fremdraget påny. En malmlysekrone er givet 1727 af familien i Stenholt mølle.

Alterbordet består af et enkelt fyrretræspanel med nyere forside, hvis udsmykning efterligner prædikestolens detaljer.

†*Alterborde*. 1727 skænkede en velynder en ny alterbordsbeklædning af brædder (i forbindelse med den nye altertavle)¹³. 1833 blev alterbordets tre sider beklædt med brædder for 7 rdl. 8 mk. 8 sk. og atter 1840, da apsisen fornyedes (jfr. p. 1068), blev det gamle alter nedtaget og igen opført²⁰.

†*Alterklæder*. Ifølge inventariet 1697 fandtes i kirken et alterklæde af sølvstykke med ægte guld og sølvfrynser omkring¹¹; det brændte 1766, og det udbrændte sølv solgtes¹³ (se messehagel p. 1086). I 1697 var der også et alterklæde af rødt, prentet fløj, som Hans Hiort havde foræret¹¹. 1726 købtes et klæde af karmoisinrødt kamelhårsplys kantet med en sølvgalon og midt på et broderet kongenavn med krone samt årstal; det kostede i alt 23 rdl. 24 sk. 1740 kom det til Esbønderup (sml. p. 1024) for købssummen. 1766 anskaffede man — i stedet for det brændte klæde — et af silkeplys med kanter af sølvgaloner og broderet midtpå med det kgl. navn, krone og årstal¹³. 1827 købtes et nyt fløjlsklæde for 115 rbd.²⁶.

†*Alterdug*. 1669 oplyses, at sal. mester Enevold og kæreste i Frederiksborg havde foræret en alterdug med kniplinger om; ifølge inventariet 1697 fandtes desuden en dug med bred udskåren og indsyet søm¹¹. 1764 havde kirken en alterdug, skænket af Hans Erlandsen i Helsingør¹⁷.

Altertavlen (fig. 14) er et maleri signeret J. Roed, Rom 1.6.1839, Jesus og den samaritanske kvinde, 157x113 cm. Jesus er iført rød kjortel og sortblå kappe, kvinden har hvid bluse og grøn kjole over rødbrunt underskørt. Byport

og bjerglandskab af italiensk præg, brønden har »tidligkristne« ornamenter. Den samtidige, rundbuede ramme kronet af et kors; forneden relief-fraktur: »Det Vand som jeg vil give« etc. »Joh. 4.14«. Både indskriften og rammens udskårne kant forgyldt. Allerede 1833 anslog man prisen for en ny altertavle til 500 rdl. og et forskud sendtes til professor Lund. 1839 fik maler Roed et forskud for det bestilte billede, »som er færdig og ofversendt med Thorvaldsens arbejder« d.v.s. med et skib fra Rom²⁰.

* *Sidealtertavle* (fig. 15—19), sandsynligvis fra en helsingørsk kirke, fra 1500'ernes begyndelse. Tofløjet kun 89 cm høj og 143 cm bred inklusive fløjene (midtstykket 71 cm bredt), et nederlandsk eller — for at tale forsigtigere — et nederrhinsk importstykke, en af de bedste malede altertavler i Danmark, efter at dens nærmeste og større frænde, Christiern II.s altertavle fra 1514, fra Helsingør S. Marie, er blevet stærkt forringet af forfald og restaurering.

Den lille tavle har tilsyneladende bevaret største delen af sin oprindelige karakter (malerierne på fløjenes bagsider er dog forsvundne), skønt den o. 1830 restaureredes¹⁹ af samme landskabsmaler Møller, der istandsatte Christiern II.s altertavle (p. 374). Mens man ikke tidligere har vidst, når og hvorfra tavlen var kommet til Nødebo kirke, oplyser en notits 1746 i kirkens arkivalier, at den skænkedes kirken af en borgerkone fra Helsingør²⁷.

Tidligere forskere har på grundlag af dragterne dateret tavlen til o. 1520, og midtfeltet har man tilskrevet dels Adrian Isenbrandt († 1551) dels Ambrosius Benson († 1550) begge Gérard David elever, mens »de ringere« fløj malerier er tilskrevet Jacob v. Utrecht²⁸. Hvad stifterægteparret angår, har man dels ført rigshofmester Poul Laxmand († 1502) frem²⁹, dels hans søn Peder til Voldby († 1532)³⁰. Disse forhold vil blive drøftet efter en kort beskrivelse af altertavlen og dens malerier.

Den tofløjede sidealtertavle er oliemaleri på træ. Midtfeltet har en fremstilling af Golgatha, fløjene en mandlig og en kvindelig stifter begge med apostle

L.L.1958

Fig. 14. Nødebo. Altertavlen med maleri af Jørgen Roed, sign. 1839 (p. 1076).

som værnehelgener. Bartholomæus står ved manden og Thomas (eller Mathias) med hellebard ved kvinden. Rammen er profileret³¹, med skråfas forned; fløjenes lodrette rammestykker er tappet ned og op i de vandrette stykker, midtstykkets er samlet med slidstap.

Midtstykket (se farveplanchen ved p. 1062). På et stort kors i billedets midtakse og højt hævet mod billedrammen hænger Kristus i næsten vandrette arme. Kristi bøjede hoved, som ses i perspektivisk forkortning, bærer en tornekrone af to store, snoede vidier. Den er presset langt ned over panden, således at midtskilningen i det lange, mørkblonde hår ses over tornekronen. Kroppen har detaljeret muskulatur med tydelig gengivelse af bugmuskler og med kraftige underarms- og skulderled. Karnationen er brunlig bleg med grålige skygger. Det hvide lændeklæde er tæt svøbt om kroppen, midtfor hænger en bred, trekantet snip. Ved Kristi højre side står Maria med hvidt hovedlin, hvis folder — i forhold til lændeklædets bløde foldekast — virker kantede. Hendes mørkeblå, stærkt ødelagte dragt dækker fødderne og lader kun de sammenlagte hænder med krydsede fingerspidser synlige. Marias fine, lille hoved har en varmere karnation end Kristi, mere rødlig, hendes øjne har rødlige omgivelser og den lille mund er lysrød. To tårer triller ned ad hendes kinder.

Johannes evangelisten på Kristi venstre side står i kontrapoststilling; den langærmede kjortel er kirsebærrød og dækkes næsten helt af en lakrød kappe, der falder i lange folder med dybe gruber. I højre hånd holder han med de tre fingre en bogpose, den venstre er udstrakt foran brystet med fingrene krampagtigt spredte. Han er skæglos og håret er ganske kort og tyndt. Hovedet har nærmest udtærede træk, øjenomgivelserne er kraftigt røde, som om han græd. Hans finger- og tåspidser er blodigt røde.

Ved foden af korset knæler Maria Magdalene (fig. 15) med begge arme om korsstammen. Hendes støvgrå kjole har spids udskæring i ryggen. Heri er indsat rødt fløj af samme farve som foret, der ses forned på kjolen. Ærmerne består af flere afsnit, øverst et pufærme hvorfra hænger opslidsede tøj stykker med kvaster; dette er af kjolens stof. Ved albuen og til håndleddet er ærmet stramt med en opslidset vulst midtpå, alt i rødt fløj. Ud over hånden hænger en vid manchete af gult linned. I halsudskæringen er sat en fosforgul krave, som ender i to snipper på ryggen. Om livet er bundet et tilsvarende bælte, som hænger langt ned fortil. Maria Magdalenes hår skjules helt af en slags kyse med sort, stramtsiddende nakkepuld. Foran er sat en bred, stiv kant (af forgyldt metal?), som ved øret danner en spiral med vinge. Hendes ansigt er lysere i farven end Marias, ansigtstrækkene er regelmæssige og fine, som hos de to stående figurer.

Maleriet er opdelt i forgrund, hvor figurerne står, mellemgrund med små bitte figurer og baggrund med Jerusalems by. Den er meget detaljeret med

store rundbygninger og runde tårne, der har vægtergange, alt af et tydelig sydlandsk præg. Figurerne i mellemgrunden er soldater i lange rækker, forrest kæmper en rytter i rustning med stor fjerbusk på hjelmen mod en turbanklædt rytter, sandsynligvis en kamp mellem kristne og moslimer³². Horisontlinien viser blålige bjerge. Himlen er malet i flere farvezoner, nederst hvidlig, dernæst lyseblå og endelig øverst omkring Kristi overkrop findes hvide skyer, som indestutter et tordenagtigt, mørkt himmelstykke. Ligesom himlen er landskabet tonet fra forgrundens brunlig-blågrå over figurerne i mellemgrunden, hvis farver ser ud, som om de var under vand, og til byens fint tonede, brunlige bygninger, der går over i horisontens blågrønne.

Fr. Beckett giver følgende beskrivelse af Golgathascenen: »Meget ejendommeligt er Kummeren givet Udtryk; det er ikke en Sorg og Smerte, der giver sig et pludseligt og voldsomt Udslag og udtaler sig gennem Aasynets bevægede Miner, men Maria og Johannes ser ud, som om de havde lidt i lange Tider, og som om Lidelsen var slaaet ind og var gaaet dem over i Blodet; de er blege, blodfattige, magre og udtærede, og deres dybe Bedrøvelse ytrer sig stille og inderligt. Hos Maria Magdalene, hvis Mund er halvaaben og hvis Blik er vildt, er Sorgen mere hysterisk.«³³.

Højre fløj (fig. 16). Det smalle billedfelt optages af to store figurer, den knælende stifter og bag ham i lidt mindre format, Bartholomæus. Stifteren er iklædt en lang og vid, sort pelsforet vams med stor krave. I ærmet findes en slids, således at armen kan stikkes ud både her og forneden i ærmet. Under vamsen bærer han en dragt med opstående krave, åben fortil, således at den hvide linnedskjorte ses. På fødderne har han tøffellignende sko, som slipper hælen, idet han knæler. Hænderne, der er uden ringe, er sammenlagt i andagt.

E. M. 1968

Fig. 15. Nødebo. *Sidealtertavle. Maria Magdalene, detalje fra midtfeltet (p. 1078).

Det meget store hoved (fig. 18) har sammenknebne læber, lang, lige næse og vidt adskilte øjne (partiet under det højre er stærkt restaureret). Han er skæg-løs med halvlangt, mørkebrunt hår og kortklippet pandehår. Bag ham — halvvejs dækket — står Bartholomæus med en stor kniv i højre hånd. Hans ansigts-træk er skarptskårne og han har kort hage- og kindskæg, halvlangt, brunt hår. Hans kjortel er sortblå (meget ødelagt ligesom Marias dragt). Den rødvin-sfarvede kappe er kraftigt svungen foran kroppen, omkring den ene hånd dan-ner den en hvirvel og ud over den ene skulder blæser en lang snip højt i vejret. Mens hans karnation helt svarer til f.eks. Johannes' i midtfeltet, er stifterens ansigt malet med andre farver, lysere og ligesom »pudret«. (Det gælder dog ikke hans hænder, der er som apostlens). Landskabet med små klipper og en vej med to gående og en ridende i lilleputformat har samme farveholdning som midtfeltets, dette gælder også himmelfarven, der bliver mørk turkis foroven, blot uden de hvide skyer.

Venstre fløj (fig. 17). Stifterens hustru knæler foran sin mandlige værnehelgen, apostlen Thomas (eller Mathias). Hun knæler i rank stilling med fødderne helt skjult i den vide, dannebrogssfarvede fløjskjole. Armene er lagt over hinanden og hænderne mærkeligt nok ikke samlede i andagt. Kjolen har lange, ganske stramme ærmer, som når ud til fingrene. Over det stramtsiddende liv ligger et lille slag, som står op i nakken. Kjolens dybe nedringning dækkes af en hvid, halvt gennemsigtig underklædning med broderet halslinning. På det næsten ægformede hoved (fig. 19), der ligesom ægtefællens er for stort i forhold til kroppen, bærer hun et stort, perlebroderet hovedstykke, hvoraf man kun ser et bredt, dobbelt perlestukket bånd, hvorigennem kunstige hårfletninger med rødt stof-foer er trukket frem foran ørerne. Midt på issen sidder et rundt perlesmykke. Om halsen hænger en svær, flettet gylden kæde og ved venstre skulder er fæstet et stort, perlebesat smykke. På den synlige hånds pege- og ringfinger er der to dobbelte ringe med sten. Den mandlige værnehelgen bag hende er enten apostlen Thomas eller Mathias, der begge kan have en hellebard som attribut. Den meget langstrakte figur holder i venstre hånd — med strittende lillefinger — en hellebard. Hans citrongule kjortel dækkes delvis af en brusende blygrå kappe. Det lange hår og skæg er gråt. Baggrunden er et klippe-landskab, hvis horisontlinie ligesom den højre fløjs flugter med midtfeltets. Landskabets farver er mere grålige end i tavlens andre dele og det gælder tilsvarende, at himmelens farvetoner er klarere blå; muligvis skyldes dette restaurering. Også de to figurers karnation er forskellig fra midtfeltets, idet der er blandet meget mere hvidt i farven. Ligesom den mandlige stifter har begge venstre fløjs figurer et »pudret« udseende.

Tavlen er meget velbevaret og kun få steder er detaljer repareret. I midtfeltet er der f. eks. en udbedring i Maria Magdalenes pande, og formentlig er

Fig. 16—17. Nødebo. *Sidealtertavlen fløje. 16. Stifteren og Bartholomæus (p. 1079).
17. Stifterens hustru og en apostel (p. 1080).

LL 1962

Marias blå dragt, der danner en bølget, massiv farvemasse uden rester af folde-tegning, en overmaling fra 1830 sammen med Bartholomæus' blåsorte kjor-tel i højre fløj. Fløjenes afskalninger i yderpartierne er repareret, og der er fore-taget pletrestaureringer i den mandlige stifters højre kindben og ved overlæben.

Ifølge arkivalierne fra 1827 og 1830 reparerede professor Møller det »gode« billede på kirkens sidevæg og menigheden betalte 80 rdlr. for restaureringen³⁴. 1961 blev fløjene istandsat af konservator N. J. Termansen.

Til dateringen kan der ikke hentes direkte oplysninger i selve tavlen, da der hverken findes våbner eller indskrifter. Alle tre malerier, i midtstykket og på fløjenes forsider, udgør i virkeligheden eet billede, der blot er delt op af ramme-stykkerne : et stifterpar, der af deres værnehelgener anbefales den korsfæstede frelser. De tre billeder holdes sammen af det ensartede landskab med de små figurer, bevoksningen, farvernes toner og den gennemgående horisontlinie. Natursceneriet er så ens i de tre billeder, at det kunne være udført af een og samme maler, og det sandsynliggør, at alle tre billeder er udført samtidig og i samme værksted. De forskelle, der vitterligt er mellem midtfeltets og sidefløjenes malerier, er da blot et udtryk for den almindelige middelalderlige værkstedstradition, samarbejde mellem flere hænder. Den forskel, der atter giver sig til kende mellem stifternes hoveder og de andre figurmalerier, kræver dog måske en anden forklaring (jfr. nedenfor p. 1084).

Kompositionen i malerierne følger stort set det gængse skema fra 1400'ernes sidste halvdel. Krucifiksfiguren, naturalistisk i enkeltheder, men ikke i stilling, med svagt buede, muskuløse arme, med den lavtsiddende tornekrone og med lændeklædets foldekast (buklen ved højre hofte og den spidse, hulede midtsnip) indsnævrer dateringen til o. 1500 — næppe før. Denne tidsfæstelse strider ikke mod de sindsstemninger, kunstneren har givet udtryk for hos de tre bifigurer i midtmaleriet — stille sorg uden store fagter hos Maria og Johannes, hos Magdalene eksalteret — stemninger, der understreges af sidefigurerens enkle, blødt faldende dragter og det urolige foldekast i Magdalenes modedragt.

Mens midtfeltet således er præget af den blide gotik, hvis sidste og fornemste repræsentant i Nederlandene var Gérard David (o. 1460—1523), viser fløjmale-rierne træk fra den følgende stilperiode, der domineres af de såkaldte Antwerpenmanierister — altertavlen i Viborg søndre sogns kirke, tidligere Københavns slot, er den fineste repræsentant i Danmark. — Den nye stil manifesterer sig både i de langstrakte apostelfigurers aktive ansigtsudtryk, der fremhæves af den fremadbøjede stilling og de umotiveret »blæsende« klædningsstykker. Især Thomas' kappekast viser en forkærlighed for de bredere flader, som er karakteristisk for 1500'ernes første tiår. Bartholomæus' energiske ansigt og hovedtype har sine nærmeste paralleller i Johannes Døberskikkelsen på Christiørn II.s Helsingørtavle fra 1514 (p. 360) og den tilsvarende reliefskårne døberfigur i den lollandske Birkettavle (i Nat. Mus.), noget sent dateret til o. 1525 (D.K. Maribo a. p. 642).

Der er derimod ikke nogen udpræget forskel i de tre billeders rolige og harmoniske farveholdning, og søger man manierisme her, bliver den i alt fald kun

E.M. 1968

Fig. 18—19. Nødebo. *Sidealtertavle. Detaljer af fløjenes stifterfigurer, jfr. fig. 16—17 (p. 1080).

at finde i kontrasten mellem Magdalenes fosforgule krave og den gråblå kjole.

Mere konkrete kronologiske holdepunkter giver enkeltheder i Magdalenes og stifterindens dragter, deres fornemme, modebetonede hovedtøjer og Magdalenes meget karakteristiske puffede ærmer. De genfindes i nederlandske tegninger, malerier og altertavler fra årene o. 1500—25. På en tegning i kobberstiksamlingen (Statens Museum for Kunst) af Augustus og den tiburtinske sibylle³⁵, dateret til 1500'ernes første tiår forekommer dragter med de samme ærmer og en hue med sidespiral og -vinge som Magdalenes. Stifterindens hovedtøj ses på en altertavle, der tidligere var i Riga museum og efter en forvansket indskrift dateret til 1520³⁶. Ifølge Max Friedländer findes dette hovedtøj ikke i nederlandsk maleri, og han betragter det som en særlig lybsk kreation³⁷.

Et fast holdepunkt for en datering inden for 1500'ernes to første tiår, hvortil tavlen efter det foreliggende, må henføres, ville man få, dersom det var muligt at identificere stifterparret. Men selv med den nys fremdragne oplysning om, at tavlen først 1746 var skænket Nødebo kirke af en borgerkone i Helsingør, kommer man ikke gådens løsning nærmere, uden for så vidt at Esrum, der også har været nævnt, nu kan udgå af diskussionen, og tavlen må antages at have stået på et sidealter i en helsingørsk kirke (S. Maria?). Thi forslagene om den rige Poul Laxmand eller hans søn Peder forbliver stadig — med Recketts ord — rent gætteværk. Recketts understregning af de manglende våbenskjolde og hans mening, at der godt kan være tale om »et Par anselige Borgerfolk«, må

L.L. 1968

Fig. 20. Nødebo. Dionysiusshoved med nymodens tilføjelser (p. 1085).

stadig siges at have hævd. Hvor megen vægt man så skal tillægge bestemmelsen af hustruens hovedtøj som lybsk, får stå hen.

En analyse af Nødebotavlens malerier godtgør, at den kunstner, der skabte midtfeltets krucifiksgruppe, må have fået sin opdragelse i det milieu, der som sin fornemste eksponent talte Gérard David. Hos ham findes den samme krucifikstype med den lavtsiddende tornekrone, den samme blidhed og de samme harmoniske farver. Ligeså sikker forankringen i det nederlandske maleri fra tidlig 1500-tal antagelig er, ligeså usikre er de mester-

navne, man ofte på grund af overfladiske og tidsbestemte ligheder har søgt at knytte til altertavlens tre malerier (jfr. p. 1077)³⁸.

Det er ovenfor godtgjort, at der i overensstemmelse med gængs middelalderlig værkstedstradition har været flere malere igang på den lille altertavle, nemlig foruden »landskabsmaleren«, midtfeltets og fløj maleriernes.

Her må man imidlertid gøre opmærksom på et ejendommeligt forhold. Inden maleriernes farver påførtes tavlens hvide kridtgrund, er motiverne i store træk »slået op« med en såkaldt undertegning, det skitse-mæssige grundlag for maleren, der ellers arbejder med sit forlæg ved siden. Man kunne med føje vente, at undertegningen var ensartet i så lille en tavle; men infrafotografier viser, at mens Kristus og Maria i midtfeltet er skitseret i bløde, skyggede former med tætte parallelstreger, er f. eks. Bartholomæus' hoved i højre fløj skarpt tegnet med enkle, knækkede streger og helt uden skyggelægning. Der har med andre ord fundet en arbejdsdeling sted allerede fra første færd — uden at man derfor behøver at antage medvirken af et andet værksted.

Hvad stifterbillederne angår, viser røntgenoptagelser, at de er udkastet sammen med det øvrige maleri, men hovedernes uforholdsmæssige størrelse og den noget ringere kvalitet kan måske tages som tegn på, at de først er udført, efter at tavlen var kommet til Helsingør — efter model. Den samme fremgangsmåde må være fulgt ved den betydelig ældre Valløby-tavle (D.K. Præstø a. p. 301 f.), og hvad højaltertavlen i Århus domkirke angår, kan det påvises, at stifterfiguren (biskop Jens Iversen Lange) er malet i Lübeck, mens hovedet kun var skitseret i undertegning og først blev malet færdigt i Århus. Nu hænger tavlen på skibets nordvæg.

†*Altertavler* 1) »Den gamle og forældede altertavle med de katolske figurer« blev flyttet neden i kirken 1727¹³ og fjernes vistnok endeligt 1831³⁹.

2) 1727—28 opstilledes en ny altertavle af rent, tørt egetræ med et skilderi; snedkerarbejdet var udført af snedkermester Henrik Jørgensen i Helsingør (se nærmere Esbønderup p. 1024). 1731 malede Lars Rosenberg rammen⁴⁰.

Helgenfigur (fig. 20) o. 1300. Muligvis fra en altertavle stammer et lille, ung-gotisk hoved af en S. Dionysius-figur.

Hovedet, der er fladt afskåret over panden, er i nyere tid suppleret med en isse med midtskilt hår, og halsens tap er samtidig stukket ned i et frakkeklædt skulderparti med revers. Nakkehåret ender i en plat vulst, formentlig er det opskåret ved ændringen til buste.

Fra den afskårne isse til hagespidsen 14 cm. For tiden i alterskuffen.

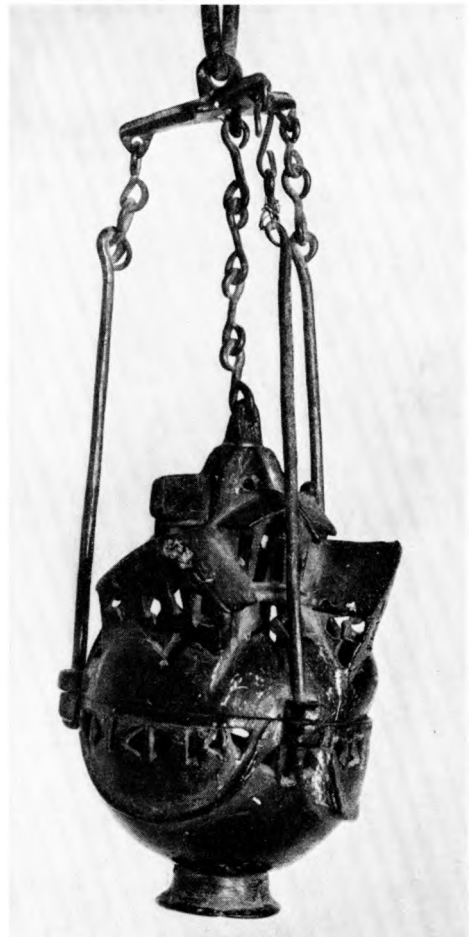
Altersølv. Kalk, 1868, 22 cm høj, med rund, glat fod, cylinderformet skaft med perlestave og foldeværksknop samt stort bæger. På foden graveret skriveskrift »Nøddebo Kirke«. Både på bægeret og under foden Københavns bymærke 1868, mestermærke for F. Dahl (versaler i oval; Bøje 1098) samt sammenskrevet SG i oval for gardeinen Simon Groth. Samtidig *disk*, glat, med graveret cirkelkors på randen, hvis kant nu er opbøjet; under bunden samme indskrift som på kalken.

Oblatæske, 1865, glat, med graveret kors foran tornekrone indskrevet i firkløver. Under bunden Københavns bymærke 1865, mestermærke for Dahl (D i oval, Bøje 1099); gardeinstempel som kalk.

†*Oblatæske*, ifølge inventariet 1697 skænket af Christen Nielsen, af sølv, vejede 11 lod 3½ kvint¹¹.

Vinkande af porcelæn fra Bing og Grøndahl, sort med guldkors, og tilsvarende oval skål nævnt i inventariet 1841⁹. Ude af brug; i alterbordet.

† *Vinbeholdere*. Flere tinflasker til vin nævnes i de tidlige inventarier. 1658

L.L.1958

Fig. 21. Nødebo. Røgelsekar (p. 1086).

L. L. 1958

Fig. 22. Nødebo. Alterskrankens midtfelt, fra 1727 (p. 1086).

omtales den tinflaske, »som jeg [præsten] løste igen, som blev af de svenske hentagen, 1 m.«¹¹. 1662—63 købtes en glasflaske for 6 sk.¹⁶, 1713 et blått vinkrus til alteret for 1 mk. 12 sk.¹⁴. Inventariet fra 1764 nævner et hvidt, hollandsk vinkrus med et lidet søvlåg, som er foræret af Jochim Nielsen i Hillerød; hanken var limet¹⁷.

Alterstager 1) O. 1600, af type som Gilleleje, skænket 1614, med tre fladtrykte kugleled på cylinderskaftet. Høj, profileret fod. 44,5 cm høje. Ifølge inventariet 1604 fandtes to stager¹¹.

2) 1942, af sølv, leveret af hofjuveler Michelsen, i nyempire, med graveret kronet spejlmonogram G og »1917—42«; de er 51,5 cm høje.

†*Blussstager*. 1697 fandtes tre, hvoraf den ene var forsølvet¹¹.

†*Alterkalkdug*. 1618 og endnu 1831²⁶ omtales en liden dug til kalken⁴¹.

Krucifikser. 1) Lille, nyere, af blødt træ. Ved prædikestolens opgang. 2) Nyere, af sølv, stemplet på lændeklædet: 830 og i oval: AM med krone. På alteret.

†*Messehageler*. 1604 fandtes en hagel af rødt, blomstret fløj¹¹. 1697 omtales en af sølvstykke med sølvfrynser, et kors af guld virket bagpå og Kristi billede virket af hvid »flos«silke¹¹. 1751 købte man en af karmoisinrødt fløj med kors og kanter af sølvgaloner. 1766 brændte messehagelen af sølvstykke og alterklædet af samme stof¹³ (se p. 1076). En ny messehagel af karmoisin fløj med kors og kanter af sølvgaloner blev bekostet.

Røgelsekar (fig. 21), romansk, med rund skål og låg formet som en korskirke med tre gavle i to etager. Ophængt i stænger, som er fastgjort til trefliget plade og ring. Fæstnet til muren ved to snoede jernbånd, som ender i fligede, forgyldte blade. I skibets nordøsthjørne. I inventariet 1697 er røgelsekarret omtalt som jernildkar¹¹.

Alterskranke, 1727, hesteskoformet, af smedejernsstandere med messingled midtpå og messingknap foroven. Midtfeltet (fig. 22) har dekoration i fladjern, Frederik IV.s kronede spejlmonogram omgivet af palmegrene, herunder med store bogstaver »N C F 1727 B M P D« for »Seigneur Nicolaj Flesborg i Steenholtz mølle«, der bekostede den ny alterfod til »flere communicantes med udstoppet læderpude og smukt jernværk til magelighed for frugtsommelige kvinder og gamle folk«¹³. Knæfaldet har nyere udskæringer svarende til alterbordets.

Døbefont (fig. 23), romansk, af een stor granitsten, 69 x 67,5 cm, kummen 24,5 dyb. Fonten har form som et trapezkapitæl. Foroven har kapitælet en spinkel, flad rundstav og forneden skråfas over et let hulet led.

Det cylinderformede søjleskaft har øverst en vulst; den meget usædvanlige font er muligvis et genanvendt søjlekapitæl⁴². Herimod taler kun, at fonten har en for kapitæler ualmindelig indsnævring lige over vulsten, men det kan være en senere afhugning. Nu i skibets nordøsthjørne, tidligere i skibets vestligste fag. 1889 fjernedes malingen fra døbefonten⁴³.

M.M. 1930

Fig. 23. Nødebo. Døbefont (p. 1087).

Dåbs fade. 1) Muligvis det nye messingfad, der købtes 1624 for 6½ mk.¹¹.

Sydtysk, med det habsburgske våben i bunden omgivet af minuskelring med »Got sei mit vns« fire gange gentaget, samt hjort- og hunde-frise, der går igen på randen. 67 cm i tv. Under bunden stemplet tre femoddede stjerner.

2) Sidste halvdel af 1600'rne, af tin, ottekantet, 27,5 cm i tv. glat men med store opdrevene knopper på randen. Her findes stemplet, et skib i cirkel under kløverblad (= krontin) og på bladene I P N⁴⁴. Bystemplet er Helsingørs. Ude af brug, nu i alterbordet.

†*Dåbsfad.* 1632 fik Simon skriver 34 mk. for et bækken i fonten¹¹.

Dåbskande, 1829 af tin, af slangehankstypen. På låget graveret skriveskrift »Nødebo Kirke 1829«, på korpus Frederik VI.s kronede monogram. I bunden stempel med engel under arkade, herover A C D og forneden 1824 for A. C. Dahlgreen (sml. Esbønderup p. 1028).

†*Dåbskande.* 1748 forærede en »ukendt kone« en tinkande til dåben af façon som en madspand med bøjle og låg¹³.

†*Kobberkedel.* 1624 solgte kirken en gammel kobberkedel, som brugtes i dåben, og som vejede 3 pund, for 3½ mk. 4 sk.¹¹.

†*Korbuekrnefik.* 1697 blev et krucifiks »over koret« renoveret af Peder Ibsen fiskemester¹¹, muligvis det, der 1764 nævnes »med forgyldt krone«¹⁷ og derfor må have været romansk eller unggotisk. I korbuens nordside, lige over kragbåndet, ses den afskårne ende af en korbuebjælke.

Prædikestolen (fig. 24), skænket 1668 af borgmester i Slangstrup Paul Steinbech, opsat af snedker i Slangstrup Espen Børresen, som fik 2 dl. 12 sk. derfor

og for at føre den frem og tilbage tvende gange; inkluderet var også hans kost og tæring, mens han arbejdede i kirken¹¹.

Den firsidede stol har i storfelterne høje, smalle fyldinger og på hjørnerne halspilastre med skællagte skiver. De ret flade postamentfremspring har symmetrisk barokslyng på prikket bund; gennembrudte hængestykker. På den forreste pilaster er fastgjort et dobbeltvåben, til højre en trane, årvågenhedens fugl, med en sten i sit ene løftede ben, hjelmtegn: klo med sten. Til venstre er våbenmærket en tulipan, hjelmtegnet: due med blad i næbbet. Heromkring de reliefskårne navne: »Pavl Steinbech« og »Anna Catrina Werdenborg«. Samtidigt opgangspanel med tre fyldinger under tandsnit-æggestav. Nyere panelpolygon, formentlig fra 1905, bærer stolen.

Himmel fra 1748, udført af Jens Christensen af Farum for 3 rdl. 32 sk. »da prædikestolen aldrig har haft nogen himmel«. Den enkle himmel med hængedue blev malet med forgyldt indskrift og samtidig blev prædikestolens farver renoveret¹³. Frisen har forgyldt frakturindskrift på sort bund »Gaaer ud i Verden. . Marc. 16.15.«

Følgende forsvundne (formentlig malede) indskrifter fandtes ifølge Algreen-Ussing⁶ (1856—64) på ydersiden af $\dagger$ skillerum ved opgangen til prædikestolen. »Kirckewerge Knud Christensøn i Stenh[olt] Mølle⁴⁵, Hans Orm skreder, Palle Jørgensen . . . Iderød, . . . sholt, Anders Nielsøn Korn Maaller, Niels Nielsøn Skov Rider, M. Anders Pedersøn temermand, Jacob Fosberg borger i Kiøbenhavn. Da [var] sogne Prest h. Axell Jensøn Groue 1672. Gud till ære oc hans H. Huus till Prydelse haffuer ladt staffere Prædichestolen de Erlige oc vell forneme Mend Herman Frijs paa Esserom, Hans Christensen bircke sckriffwer Søffren Jensøn b.«

Prædikestolens staffering er nyere; på egetræsmalingen i hovedfelterne er forgyldte mauresker, ligesom ornamenterne er forgyldte, våbnene er blå og røde. Frisens og postamentets indskrifter med forgyldt fraktur på sort bund dækker ældre skrift. I frisen: »Takker Herren og prædiker hans navn«, i postamentet: »Gud til Ære og hans Huus til Prydelse, Ærlig og velvise Mand Paul Steenbech Borgermester I Slingerup med hans kjære Hustru Anna Cathrina Werdenborg bekostet denne Prædikestol Anno 1668.«

$\dagger$ Prædikestol, nævnes 1625, maledes 1631¹¹.

$\dagger$ *Timeglas* anskaffedes 1625, 1644¹¹ og 1731. Det sidste på ½ og 1 hel time, købtes hos kgl. seilmager Westfalen, København for 1 rdl. 48 sk.¹³.

Stolestader fra 1905, glatte rundbuegavle med udskårne firkløverrosetter, hvori skiftevis vindrueklase og roset. På gavlen ved prædikestolopgangen et skjold, hvori W. S.D. C.M.D. 1905 (William Sophus Dahl og hustru Caroline Mathilde Dahl). Egetræsmalet med forgyldte ornamentter og enkelte røde og blå lister.

L.L.1966

Fig. 24. Nødebo. Prædikestol, skænket 1668 af borgmester i Slangstrup, Paul Steinbech (p. 1087).

†*Stolestader*. På en mandsstol stod på forstykket »Knud Christensen af Steenholt's Mølle 1684«⁴⁵. 1697 fik snedker Frandtz Johansen 21 dl. for at gøre 27 stole med døre og panelværk af ny¹¹. 1739 lavede Jens Christensen af Farum en ny indelukket stol, 4½ alen lang 7 kvarter dyb med sæde. Stolen var tværs over for de tre øverste stole lige op til pillen. 1748 malede Hans Nielsen, Gamløse, stoleværket¹³, og i 1860'erne blev det egetræsmalet²¹.

†*Skrifte- og degnestole*. 1697-inventariet nævner en skriftestol foræret af Jens Bøcher ved Frederiksborg slot¹¹. 1748 blev den malet af Hans Nielsen ligesom degnestolen¹³.

Skab (fig. 25) nævnt første gang 1631, da det blev malet¹¹. Bagside og sider sammenholdt af tre jernbånd. Hjørnebeslagene ender på forsiden i gotiske blade og en hjerteformet plade. Skabet er senere sat på en sarg med udsavet, dobbelttunget forside. Foroven empiregavl med dobbeltvolut hvorimellem en

muslingeskal. Skabet er af eg; den yngre fyrretræsdør har fire retkantfyldinger. Nu egetræsmalet, men nedenunder skimtes der en ældre staffering, hvidgrå med rødt på gesimser og lister. I inventariet 1697 omtales skabet, som blåt med to rum i og to låse for¹¹. 1831²⁷ skulle det være fjernet, på denne tid har man muligvis i stedet repareret det og tilføjet empiredelene. Bag alteret.

Dørfløj, 1724 gjorde snedker Oluf Olsen af Mårum tinghus en ny dør af eg beklædt med fyrrebrædder i flammer¹³ (jfr. fig. 1 og p. 1067).

(†)*Pulpitur*. 1739 forfærdigede snedker Jens Christensen af Farum det nye pulpitur, med fyldinger udsiret, inden for kirkedøren tværs over kirken i 9 alens længde, 4 alens dybde, hvorpå to rækker åbne stole og en trappe gennem hvælvingen til klokkespiret¹³. Fire et halvt fag af dette pulpitur sidder nu under orgelfaçaden. Fyldingerne har spejle med forsænkede konvekse hjørner. Den oprindelige staffering fra 1742, ifølge udførlige regnskaber udført af maleren Hans Nielsen, Ganløse¹³, er afdækket 1960—61. Pulpituret er marmorert med blåt og rødt rammeværk. I frise og postamentfelterne hvid fraktur på sort bund: »... icke gaar paa herrens ord at høre, om hiem igen du glemsom gaar, vilt ey der effter giøre, det hielper ey du tiender (!) gud og veedt af ham at siige, naar fra hans ord og reene bud du vilt med ondscap viige. Anno 1743«.

Orgel 1865, bygget af Daniel Köhne, København; fem stemmer. Samtidig, tretårnet orgelfaçade med rundbuearkader, panelbrystværn, opsstillet på det netop omtalte pulpitur i skibets vestende.

†*Orgel* nævnes 1864 som ramponeret og ubrugeligt²¹.

Pengeblok. 1763 fik den nye blok i kirken fastgjort og påbrændt det gamle jern fra den tidligere blok¹³. 42 cm høj, med jernlåg; to hængselbånd med henholdsvis en cylinderlås og en trekantlås med cylinder. I skibets sydvesthjørne, ved døren.

Pengetavle 1742. Enkel i blank eg med udsavet, rygbrædt, meget ødelagt. Med hvidt malet »Ao. 1742«. I våbenhuset.

†*Pengetavle* 1) 1706. Med gulmalede versaler stod »Soli deo gloria 1706« (»Gud alene æren«). Fandtes endnu 1963. 2) Ifølge inventariet 1764 fandtes en tavle givet af forrige sognedegn Hans Sørensen¹⁷.

Præsterækketavle over præsterne fra reformationen til 1938. Zinktavle i træramme med hjørneblade forgyldte, blå og røde. I vestfaget på sydvæggen.

Salmenummertavler, to nyere, med efterligninger af prædikestolens ornamenter, herpå forgyldning, rødt og blåt. — Tre andre tavler af fyr, fra slutningen af 1800'erne, en stor og en mindre, med udsavet, svejftet topstykke og hvidmalet fraktur »Før Prediken — Efter Prediken« på sort bund. På våbenhusloftet.

Maleri fra slutningen af 1700-tallet, olie på lærred, 107x95 cm. Korsbæringen. Kristus, der er lille og sammenkrøbet, bærer sit store, næsten vandrette kors midt i en folkemængde, som kommer ud af byporten; i forgrunden Johannes og de to Maria'er, en kraftig mand læner sig ind over korset. Forrest

går en rygvendt bøddel med nogen overkrop og med stort sværd ved lænden. Ved hans side en hund. Mod den fjerne baggrund af bjerge skimtes de to bagbundne røvere og flere soldater.

Billedet er en spejlvendt kopi efter stik udgivet af P. A. Kilian o. 1750 signeret »P. P. Rubens pinx.«⁴⁶. I enkel profileret, sort og forgyldt ramme. Restaureret 1866²¹. På skibets vestvæg.

Lysekroner 1) Skænket 1727, med 2x8 lysearme, de nederste med små prydspir, fastgjort til flade skiver over og under vaseformet led; topkugle kronet af dobbeltørn. Stor hængekugle med skivedelt knop. På hængekuglen graveret kursiv: »Læsere vær i det eget huus et lyss, I Guds huus een lampe, at du kand bliue een St ierne I Guds himmel, som dette salig Guds barn, der Tænchte paa Guds huus, da hun forlod sit eget huus, og efter lod sit Navn paa Nøddeboe Kirchis Lysse Crone. Elisabeth Chirstina salig Peder Sørensons. 1727«. Ifølge regnskaberne 1728 havde afdøde i levende live tiltænkt kirken en lysekrone; hendes svigersøn, seigneur Nicolaj Flesborg i Steenholt mølle lod den ophænge midt i kirken¹³. Østligst i skibet.

2) 1910, kopi efter nr. 1, med indskrift: William Sophus Dahl, f. d. 20. nov. 1842, † d. 10. febr. 1910. Kirken, . . . som han ejede, og som han 1905 istandsatte. Vestligst i skibet.

3) Lille, lys messingkrone med 6 arme og 6 prydarmer. med blomster. På lysarmene er fastgjort små empirevaser. På kuglen graveret: »Til Minde om Ida von Ellbrecht f. Dahl 1882—1961.« I våbenhuset (sml. fig. 5).

Lampet 1926, med fem arme og lysekjold; indskrift til minde om kirkens sidste ejer, kommandørkaptajn Carl Ellbrecht 1870—1926. På korets nordvæg.

Kirkeskib, nyere tremaster, sortmalet med hvid køl⁴⁷. Oven på orgelet.

†*Voksblomster*. 1723 forærede madame Elisabeth, sal. Peder Sørensens i København, en grøn vokskrans at lægge på fonten og seks forskellige voksblomster at sætte i stolene, til dåb eller bryllup samt en fyrrekiste at gemme det i¹³.

E. M. 1963

Fig. 25. Nødebo. Senmiddelalderligt, senere om-dannet skab (p. 1089).

Klokker. 1) 1741, støbt af Johann Barthold Holtzmann, København. Omstøbt af kirkens mindste klokke på 1 lispd. 12 pd., der var alt for lille¹³. Køng kirke (DK. Præstø p. 817) gav samtidig en klokke, »som havde været brugt til at ringe i prædikestolen med« til hjælp til støbningen. Begge disse klokker må ifølge E. Gribso⁴⁸ på grund af den ringe vægt have været messeklokker.

Om halsen har klokken et skriftbånd med reliefversaler: »Me fecit Iohann Barthold Holtzmann Hafniae anno 1741. Soli deo gloria« (»J. B. H. København gjorde mig år 1741, Gud alene æren«). Over og under skriftbåndet blad- og båndværk om muslingeskaller. På korpus kronet C VI. i bladkrans; profillinier på slagkanten. 65 cm i tv. 1949 ophængt i ny jernbom. Den oprindelige bom ligger på loftet.

2) 1761 omstøbt af den største klokke af Michael Carl Troschell, København. Indskrift med reliefversaler: »Fincit [!] Michael Carl Troschell Hafniae anno 1761 hof glockengieser. Soli deo gloria«. Skriftbåndet mellem kraftige akantus-bladborter; på korpus kronet monogram for Frederik 5. i rocaille-kartouche. Palmetbort på slagkanten; 106 cm i tv. Ophængning som nr. 1. I tagrytteren.

†*Kloklæder.* 1) Ved klokkeskatten 1602 blev afgivet en klokke på 3 skippund 6 lispund⁴⁹. 2) 1666—67 omstøbtes en sønderlemmet klokke af kgl. Maj. stykke- og klokkegyder Hans Meyer¹⁶.

Klokkestol, muligvis fra 1739, da tømremester Anders Hoff, København, opførte en ny til to klokker¹³; af fyr, tre lodrette stolper, støtte af dobbelte skråbånd, Andreaskors i øst og vest. Indtil 1738 hang klokkerne i det da nedbrudte klokkehus (se p. 1064).

GRAVMINDER

†*Ligtøj.* 1722 gav man 32 sk. for leje af ligklæder til to personer. 1753 skænkede Anders Erlandsens enke i Helsingør et kristentøj (dåbsklæder) og et ligklæde af sort rask (uldent stof) med hvide uldne frynser¹³.

1697 gav man 3 mk. 8 sk. for 7 deller til *ligkister* til to fattige¹¹.

†*Begravelser.* 1660 fik kirken til sjælegave efter tre svenske »som af vores danske blev skudt i Steenholds mølle« 3½ mk.¹¹.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1847. Herman Carl Meinig, født 16. nov. 1776. Dommer over Kronborg birk i 36 år indtil sin død 4. juli 1847. Salige er de sagtmødige .. »Elsebe Georgia« Hvid marmorplade, meget forvitret indskrift med fordybede versaler. Algreen-Ussing⁶ har i sine optegnelser ingen indskrift for hans hustru.

2) O. 1854. Hans Stagsted, forstagsfører, født 1779, † 1854, samt hustru Maren Marie født Therkeldsen, født 1782, † 1875 og eneste datter Henriette Cæcilie, født 1814, † 1869. De elskede ikke med ord, men i gjerning og sandhed. Sandsten med indsat hvid marmorplade. Fordybede versaler.

†*Kirkegårdsmonument*⁶. 1) O. 1837. Jacob Ferdinand Hept, snedker. Født 14. aug. 1795, † 11. sept. 1837. »O! venlige Grav i din Skygge boer Fred. Din tavse Indvaaner af Sorgen ei veed«. Træmonument.

2) O. 1841. Marie Magdalene Olsdatter, gårdmand Jørgen Christensens hustru af Nøddeboe. Født 30. dec. 1804, † 7. sept. 1841.

3) O. 1847. Dorteia Louise Meelbye, født Larsen, født 24. juni 1796, † 6. nov. 1847. Moder til 18 børn, af hvilke 8 modtog hende i evigheden. 10 efterladte begræde tillige med hendes dybtsørgende mand tabet af en øm moder og en trofast ægtefælle.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Kirkeinspektionsarkiv. Nødebo regnskabsbog 1604—1716. — Se i øvrigt arkivalier for Frederiksborg amt i almindelighed p. 30.

Museumsindberetninger af J. B. Løffler 1885 (bygning og inventar), J. Kornerup 1893 og 1894 (kalkmalerier og altertavle), Svend Rønne 1906 (altertavle), M. Mackeprang 1930 (inventar), C. G. Schultz ca. 1930 (bygning), Poul Nørhund 1942 (kalkmaleri), Egmont Lind 1950 (kalkmaleri) samt Åge Sørensen og Verner Thomsen 1960 (pulpitur). Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller 1963 og 1968, Vibeke Michelsen 1958 og Ulla Haastrup 1968.

Noiebøger i NM: V. Koch I, 39. — J. Kornerup II, 33 ff. V, 25. VII, 14 ff. — Henry Petersen II, 66 f.

Tegninger i Kunsthakademiets samling af arkitekturtegninger: 6 blade opmålinger fra 1932, i Nationalmuseet: prospekt dateret 1856 af Nordahl Gram, interiør set mod vest 1888, kalkmalerier 1893 og 1894 af J. Kornerup, tegning af våbenhusgavl af Harald Peters 1913, af kalkmaleri på tårnrummets nordvæg af C. G. Schultz, samt opmåling og snit af Jens Hansen 1934.

¹ Landebogen p. 177. ² KancBrevb. under 1585, 10. juli. ³ LA. Sjællands stifts bispearkiv. Alm. sager. Holbo hrd.s bog 1647—(1708). ⁴ LA. Sjællands stiftsøvrighed. Kommune kopibøger 1820—1900. ⁵ Kgl. Bibl. Folkemindesamlingens kartotek. ⁶ Kgl. Bibl. NyKglSaml. 2246, 4° Fr. Algreen-Ussing: Gravskrifter.....1856—64. ⁷ August F. Schmidt: Danmarks Kæmpesten, 1932, p. 120. ⁸ Jfr. note 11, 1605. ⁹ RA. Rtk. rev. rgsk. Amtsrqsk. Kronborg amtstuerqsk. ¹⁰ RA. Rtk. Bygningsadministrationens kopibog 1841—50. ¹¹ LA. Kirkeinspektionsarkivet. Nødebo rgsk.bog 1604—1716. ¹² Arnold Olsen: Nordsjællandske Helligkilder, 1929, p. 26. ¹³ RA. Rtk. rev. rgsk. 1721—80. Sjællandske rytterdistrikters kirkerqsk. ¹⁴ RA. Rtk. rev. rgsk. Sjællands stifts kirkerqsk. ¹⁵ Jfr. C. G. Schultz's indberetning om bygningen. ¹⁶ RA. Rtk. rev. rgsk. kirkerqsk. Frborg amt, Strø hrd.s kirkerqsk. ¹⁷ LA. Sjællands stiftsøvrigheds arkiv. 1764. Kgl. kirkers inventarier. ¹⁸ RA. Rtk. rev. rgsk. 1780—97. Kronborg distrikts kirkerqsk. ¹⁹ RA. Rtk. Beregninger og overslag over bygningsarbejder 1821—27. ²⁰ RA. Rtk. Bygningsadministrationen. Journalsager 1782—1848. ²¹ LA. Sjællands stiftsprovstearkiv. Holbo og Strø hrd.s provsti. 1864—99. Synsprot. for kirker og præstegårde. ²² Efternavnet er i ny tid forkert opmalet som Schulten. Rqsk. 1669 (jfr. note 11) meddeler, at mester Johan, kgl. maj. glarmester har foræret to store vinduer. ²³ Undløse- eller Unionsmesteren er behandlet af Bengt G. Söderberg i Svenska Kyrkomålnningar. Stockholm, 1951, p. 146 ff. ²⁴ Måske er denne reparation efter den ramme i hvælvet, som 1739 blev indmuret til tårnets opgang, jfr. note 13. ²⁵ Kalkmalerier p. 101. ²⁶ RA. Rtk. rev. rgsk. Amtsrqsk. Kronborg amtstue 1831. ²⁷ »Af en borgerkone fra Helsingør

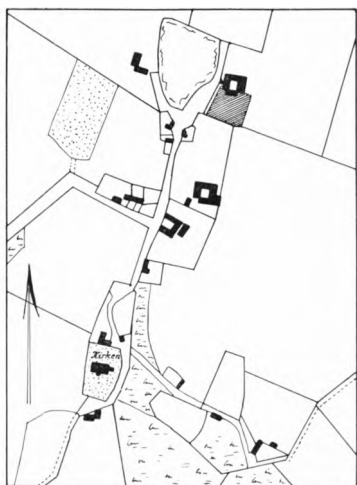

Fig. 26. Nødebo. Landsbyplan 1814.

er sidste S. Hansdag givet et skilderi, der er med to fløje til at opslå og derpå indvendig en smuk maling«. Jfr. note 13. Litt. vedr. tavlen: Fr. Beckett, *Altertavler i Danmark fra den senere Middelalder*, 1895, p. 155 ff., samme i *Tidsskrift for Industri* 1912, p. 28 ff., samt *Danmarks Kunst II*, 1926, p. 245 ff. Desuden brev af 24. juni 1932 til M. Mackeprang i NM, 2. afd.s arkiv.

²⁸ Ingen af de nedennævnte forskere har selv set malerierne men skønner alle efter fotografier, de to førstnævnte efter henvendelse fra Fr. Beckett; Eberhard Freiherr von Bodenhausen: *Gérard David und seine Schule*, München 1905, p. 215 tilskriver Adrian Isenbrandt midtfeltet: »Soweit die Photographie ein Urteil zulässt: charakteristisches und vorzügliches Werk des Meisters selbst«. Max Friedländer: bd. XI 1933, no. 249 A, p. 142 tilskriver Ambrosius Benson midtfeltet og Jacob v. Utrecht fløjene. Georges Marlier: *Ambrosius Benson*, Damme 1957, no. 180 og p. 213 placerer Nødebotavlen i gruppen »Tableaux dont le style relève à la fois de Benson et d'Isenbrant«. ²⁹ *Dansk Adels Aarbog* bd. VI, 1905, p. 9. ³⁰ 2. udg. af Trap, bd. 6,

1879, suppl. til 3. del p. 50 (Kall Rasmussen). ³¹ Profderne ligner meget rammeprofilerne på Christiern II.s altertavle. ³² Jfr. et tysk 1500-tals træsnit af kamp mellem kristne og tyrkiske ryttere. Gengivet som fig. 6 i Poul Gøles: *The Ottoman Impact on Europe*, London 1968. ³³ Beckett: *Altertavler*, 1895, p. 156. ³⁴ Jfr. note 19 og 26. ³⁵ *Kunstmuseets Aarsskrift* 1929—31, 1931 p. 151 f., fig. 3. ³⁶ Om Rigatavlen se K. Schaefer, i *Zeitschrift f. bild. Kunst* 1920, p. 74 f., og L. Baldass: *Jacob v. Utrecht smst.* p. 241 ff., desuden *Ond Holland* 1922, p. 22 ff. og Beckett, i *Kunstmuseets Aarsskrift* 1931, p. 54 f. ³⁷ M. Friedländer, i *Zeitschrift f. bild. Kunst* 1920, Anmerkung über J. v. Utrecht p. 284. ³⁸ Jfr. note 28. ³⁹ Som note 26, men 1821. ⁴⁰ LA. Arkiv-sager afgivne fra Frederiksborg amtstues arkiv 1898. Esbønderup kirkes rgsk.bog 1705—80. ⁴¹ RA. DaKanc. B. 184. Seks års kirkergsk. 1614—20. ⁴² Mackeprang mener (*Døbefonte* p. 25) ikke, det er en kapitæl. Han henviser til en engelsk og en fransk font, som begge har kapitælform. Pudelko: *Bomanische Taufsteine*, 1932, p. 41 nævner i teksten om den nordfranske font, at man flere steder i området har genanvendt kapitæler til fonte og vievandskar. ⁴³ LA. Sjællands stiftsprovstearkiv. Holbo og Strø herreders provsti: 1864—99. Synsprotokol. ⁴⁴ Ifølge P. Halkjær Kristensen kan tre kandestøbere fra Helsingør komme i betragtning: Jacob Pedersen, Jochum Brandt og Johan kandestøber. Alle omtalt i 1660'erne. ⁴⁵ 1798 klagede hr. Flesborg, Steenholt Mølle over, at man havde gjort indgreb i hans stolestader samt hans ligsteder på kirkegården. På slægtens mandsstol stod: Knud Christensen af Steenholt Mølle 1684 (jfr. p. 1089). Klagen begrundedes med, at hr. Flesborgs bedstefader for 50—60 år siden havde givet nogle frivillige gaver til kirken, såsom en malmlysekrone, en »Krand« omkring alterfoden med otte smukke messingknapper og dør for, et nyt alterklæde, en prædikestol ,« hvilket hans i disse dele indhuggede navn tydeligt viser« (jfr. LA. Frborg-Kronborg amter. Breve og dok. vedr. kgl. kirker og skoler 1799—1800). Hr. Flesborgs bedstefader var Nikolai F. gift med B M P D jfr. *altersranke* p. 1086. Hustruen var datter af Elisabeth Chirstina og Peder Sørensen af København jfr. *lysekrone* nr. 1 p. 1091 og *†voksblomster* p. 1091. ⁴⁶ Sml. G. Garde: *Lærredsduge* p. 331, jfr. p. 134. ⁴⁷ Henningsen: *Kirkeskibe* p. 165 og *ÅrbFrborg*. 1952, p. 101. ⁴⁸ *ÅrbFrborg*. 1934, p. 91. ⁴⁹ RA. *Fæstningsrgsk.* for Kronborg kobbermølle, gethus og hammermølle. Læg: rgsk. for Kronborg gethus 1600—07.